

ALEŠ KOZÁR

TABU V POVÍDKÁCH LOJZE KOVAČIČE**Abstrakt**

Studie interpretuje princip fungování motivu tabu v knize povídek slovinského prozaika Lojze Kovačiče *Příběhy z malovaných úlů*. Všimá si způsobu začlenění tabu do textu i kategorizace různých typů tabu. Konstatuje, že v tomto smyslu není Kovačičova kniha povídek pouze postmoderní hříčkou, ale důsledně modernistickým, ke svobodnému subjektu apelujícím textem s etickým akcentem.

Abstract

This study analyses the principle of presentation of motif of taboo in short stories book of Slovenian writer Lojze Kovačič *Příběhy z malovaných úlů* (Stories from Painted Beehives). It notices the way of integrating the taboo into the text and categorization of different types of taboo. It concludes that in this point of view the Kovačič's book is not mere postmodern game, but exclusively modernistic text with ethic accent, pointing out to the freedom of the subject.

Klíčová slova

slovinská literatura ■ slovinský modernismus ■ slovinský postmodernismus ■ tabu v literatuře

Key words

Slovenian literature ■ Slovenian modernism ■ Slovenian postmodernism ■ taboo in literature

Koncept tabu je v dějinách myšlení spojován původně s antropologií a zkoumáním primitivních civilizací (J. Frazer) tak jak se s ním Evropa prostřednictvím Cookových setkání s domorodci na tahitských ostrovech seznámila. Nicméně během 20. století se jeho užití rozšířilo i do dalších oborů jako psychologie (S. Freud) či sociologie a lze konstatovat, že tabu není princip vyhrazený pouze pro tzv. primitivní národy, ale jako koncept byl zaveden do zkoumání prakticky všech kultur, v nichž nabývá rozličných podob. Koncept tabu se stal obecnějším vyjádřením některých principů, na nichž je založeno fungování společnosti (vnější) i života člověka (vnitřní). Tímto způsobem promýšlejí koncept tabu např. Julia Kristeva či antropolog Valerio Valeri. Na základě

diachronního pozorování proměn tabu ve společnosti se pak v tradici myšlení o tabu objevuje předpoklad, že tabu je imanentní princip fungování jakékoli společnosti a společně s jejím vývojem dále automaticky generuje další a další tabu, a zároveň tak myšlenku existence společnosti bez jakýchkoli tabu posouvá do oblasti utopie (Horlacher, s. 14).

Původní smysl tabu, spojený s náboženskými rituály a binárním vztahem posvátné-profánní (např. M. Eliade), v sobě obsahuje ještě další koncepty jako *nečisté* (kontaminované), *nebezpečné* a také *strach*. Je zřejmé, že v tomto pojetí je s tabu spojen také *zákaz* a jako následek jeho porušení nějaký typ *restu*. Podstatné je, že fungování tabu je v principu možné jen jako veřejné, tj. vlastní obsah tabu (*hranice*) musí být známý všem členům společnosti, jimž je určen a pro něž je platný.

Umění a literatura se inspiruje zpodobováním a nabouráváním různých tabu docela často. Renesanční malíři odkrývali církevní tabu zpodobování nahoty lidského těla. Spisovatelé v 19. století – Baudelaire, Zola aj. – byli napadáni pro popisování ošklivosti a zla. Ani Máchovy ztracené romské duše a bída pražského Františku nebyly nahlíženy zrovna s pochopením. Literatura ze své podstaty generuje diskurzivní pole (Horlacher, s. 16), které umožňuje artikulovat nejrůznější hlasy, i ty okrajové, i ty jinak stěží slyšitelné. Literatura sama však už ze své podstaty také tabu dokáže ztělesnit, vytvořit, je jeho konstitutivním elementem, jeho součástí.

Slovinský prozaik **Lojze Kovačič** (1928–2004) ve své útlé povídkové knížce *Příběhy z včelích úlů* (orig. *Zgodbe s panjskih končnic*, 1993, česky 2007) velmi silně reaguje právě na problém fungování principu tabu, jeho proměn a dnešní podoby. Manželská nevěra, bigamie, vražda, bratrovražda, sebevražda, samohana, zoofilie, nekrofilie, to jsou různá tabu, která lze v jeho knize najít, dost na sotva devadesát stránek textu. Jaká je ale funkce těchto tabu v oněch v podstatě vesnických příbězích?

Nejprve je třeba zmínit se o tom, s čím čtenář k textu přistupuje. Český čtenář má totiž k dispozici ve svém čtenářském kontextu méně informací než běžně poučený čtenář slovinský. Překlad českého názvu je mírně posunutý (s ohledem na neexistenci vhodného přesnějšího synonyma) – originální titul knihy zní *Zgodbe s panjskih končnic*. „Panjske končnice“ jsou jeden z charakteristických slovinských folklórních předmětů – malované destičky z čel úlů na včelíně. Ty bývaly zdobeny figurálními malbami, nejprve na konci 18. století s církevní tematikou (svatí, biblické postavy. P. Marie aj.), později po rozšíření chovu včel po vesnicích mezi obyčejnými lidmi s náměty světskými, často humornými až satirickými: žena vezoucí opilého muže na trakaři z hospody, pranýřování nepoctivých řemeslníků, řezníků, krejčích apod.), někdy dokonce se symbolickými figurkami zvířat, nesoucích s sebou, stejně jako v bajce, personifikaci vlastnosti (liška – prohanost, lstivost, osel – hloupost, medvěd –

neohrabanost, síla aj.). Malování úlů pomalu vymizelo v souvislosti s nástupem tovární výroby a zdobení nábytku na počátku 20. století, které vytlačilo zvyk zdobit nábytek, s nímž bylo malování úlů úzce provázáno, ve venkovských staveních ručně, např. poloprofesionálními potulnými malíři.

Kovačičovy povídky mají se svou folklórní „předlohou“ leccos společného i ve formě – zkratkovitost (obrazy dvourozměrné, povídky a příběhy velmi zhutněné, často jen dvou- až několikamálostránkové), nadsázku, parabolichnost, soustředění na figury (obrazy mají minimum krajinných prvků – dům, hospoda, strom, podobně Kovačič staví do středu příběhu člověka, nikoli svět, v němž se pohybuje, ten zůstává jen v nejnútnejších obrysech), ale i morytátovost formy. Tabu je tu vždy součástí okolního světa, který hlavní postavu svírá, omezuje, vylučuje ze svého středu. Kolohnát Glas nedokáže najít jemu odpovídající lásku mezi lidmi, proto se citově realizuje s kravkou. Podobně Jurij v Příběhu o mrtvé Ljudmile naráží na neporozumění i lidí, když chce žít se svou milou i navzdory faktu, že je už po smrti. Tyto postavy, stejně jako řada dalších, provádějí svou volbu nikoli s respektem k vytyčeným etickým hranicím. Všichni primárně ve volbě vycházejí ze svého nitra, ze svých emocionálních potřeb a snahy po jejich uspokojení. To je právo každého člověka. A opačně se pak Kovačič ptá: kde berou ostatní právo regulovat přirozenou lidskou potřebu po lásce a naplnění a štěstí, aťsi má jakkoli bizarní povahu. Odkud se bere to právo na odmítání a upírání štěstí? Jaká pravidla či normy mají právo postavit se lidskému štěstí, aťsi náboženská nebo právní nebo společenská? Tabu se zde staví do cesty lidskému štěstí. Postulování a absolutní dodržování tabu je hodnoceno zcela negativně, nejvyšším příkazem lidského života je život sám.

Jak se různá tabu v příbězích projeví? V úvodní povídce O veselé Johce si Bilbanova žena Treza zakládá na přísném dodržování všech křesťanských církevních pravidel a norem – od potlačujícího postoje k sexualitě obecně po posty, modlitby a návštěvy kostela a vystavování vnějších symbolů víry (krucifix, svíčky, obrázky svatých) ve svém domě, dokonce i vnější fyziognomie Trezy a Johce odpovídala jejich postoji k životu („smutná“, „vychrtlá“, „plochá jak prkno“, kontra „kulatoučká“, „buclatá“, „běloučká“, s. 9). Obra Glase venkovské společnosti pokládá za rouhavého, špehují ho, nakukují, co doma tropí (s. 35). Nepřející matka zamorduje svou dceru Ljudmilu, když zjistí, že se tajně a proti její vůli spustila se svým milým. Podobně matka, která se postavila proti synově zálibě v pornografii, aniž by zkoumala jeho motivaci či respektovala pocit štěstí, který mu přinášela. Obecně lze říci, že sousedé, rodiče a další postavy intervenují tehdy, když se jim zdá, že příslušná postava překročila rámec chování vymezený obecně akceptovanými pravidly, a to bez ohledu na mínění těchto postav a důvod k tomuto chování. Při překročení etických tabu není motivace podstatná. Lze tedy říci, že jde o apriorní a doktrinární uplatňování norem na člověka.

Jak již bylo řečeno, je tabu vždy kolektivní a společenské. V Kovačičových povídkách však zřetelně funguje ve dvou rovinách, jak v rovině textu a světa postav na jedné straně, tak i v přesahu ve světě čtenářsko-autorském na straně druhé. Jak je tedy do textu zapojen čtenářský kontext?

Podobně jako u „panjskih končnic“, které na sebe berou často jakousi formu podobenství, lze hledat tento obecnější způsob výkladu i u povídek: doktrinární rozhraničování světa není vlastní jen normám etickým, ale šířejí také společenským a politickým. Lze tedy Kovačičovy příběhy číst jako obecný protest proti jakékoli diktatuře a svévůli, jichž bylo 20. století i Kovačičův život plně (ze Švýcarska byl s rodiči vyhnán v době Hitlerovy hrozby, kvůli Titově komunistické diktatuře byla jeho rodina na konci války rozdělena, on zůstal v Jugoslávii, matka se sestrou musela přesídlit do Rakouska, později byl on sám jako podezřelý živel vězněn aj.).

K tomuto tématu se vážou apokalyptické odkazy z poslední povídky o světě po bližší nespecifikované katastrofě. V tomto smyslu patří do celku ostatních a uzavírá jej. Zjednodušeně řečeno diktát a bezohledné uplatňování vnějších norem je cesta do pekel. Současně je tu významný zdvižený prst: nejde jen o politické diktatury a boj proti nim. Politické oktrojování svobody člověka je jen dílkem celku. Otázku diktatury a svobody je třeba vnímat jako obecné téma hodnotové, jako problém respektování individuálních světů, jejich hodnot a cílů. Je nezbytné respektovat lidskou svobodu ve všech jejích volbách a možnostech. Jen tak lze svět osvobodit od diktatur, včetně těch politických. Proto také cikánka v poslední povídce nakonec svého milého Jose Maluka opouští, i když jim to je oběma vlastně líto, a proto jí on v odchodu nebrání, i když sám se bude cítit nešťastný. Ale je to její volba a rozhodnutí a jako takové je třeba je respektovat.

Nabízí se otázka, jaký by byl svět bez univerzálních norem a zda je vlastně norma prostředkem ke kultivaci člověka. Odpověď dává Kovačič v postavách „vzorných občanů“, kteří „špízují“, „pokukují“, pomlouvají a vyzrazují. Nesnesou jinakost v hodnotách ani činech. V každém případě by Kovačič relativizoval stávající systém hodnot dobro – zlo.

Podobnou myšlenku Kovačič vyjadřuje také v románu *Křišťálová doba*, tentokrát na vztahu rodičů a dětí: „Lidstvo nikdy nenalezlo přirozený způsob organizace výchovy své mládeže. Vždycky jen: není čas, nejsou nervy... A stále znova: děti musejí *ctít* rodiče a rodiče musejí *milovat* své děti. Ale připadá mi i teď v době vyčerpanosti a ochablosti, že měli tohle pravidlo už kdysi dávno tam v Judsku v době vzniku Písma svatého postavit na hlavu: rodiče a vůbec my starší bychom měli být těmi, kdo by měli *ctít* děti... ctít jejich svěbytný svět, jejich bouřlivou povahu, která je připravena v každém okamžiku na akci... a děti by rodiče a dospělé lidi obecně měli mít jen *rádi*... A také by je rádi měli, kdyby cítili úctu k sobě.“ (Kovačič, L.: *Křišťálová doba*, s. 37)

Není správné nic, co nevychází z lidského nitra a není podpořeno jeho vnitřní opravdovostí. Absolutní relativizací jakoby Kovačič vstupoval na půdu postmodernismu, současně ale nenechává své myšlení a texty jen v chaosu, stále v něm vidí to jednoznačně určené a univerzální východisko. Jeho názorové schéma je přesné a pevné a má ve svém ohnisku člověka.

Vraťme se ještě k literárně textové funkci tabu. Tabu je stále vytvářeno, sdíleno a přenášeno jako kolektivní jev. Jeho nositelem je v knize venkovské (v některých povídkách i městské) kolektivum. Ale Kovačič tady (ani ve svých dalších knihách neodděluje svět postav a svět autorský a čtenářský. Na rozdíl od jeho ostatního díla se v povídkách oba světy naopak zkušenostně vzdalují. Avšak tabu jsou volena tak, aby odpovídala oběma světům a spojovala je: tabu jsou explicitně zasazená do prostředí vesnice v 19. st. (jediný časově zařaditelný text je povídka O podivínu Jurijovi a jeho mouše s datací 1816, s. 22) Poměrně konzervativní a rigidní společnost 19. st. jistě nabízí mnohem více tabu, z nichž mnohá (především ta spojená s křesťanskou morálkou) dnes již všeobecně jako tabu vnímána ani nejsou. Ale Kovačičova tabu jsou zřetelně volena tak, aby platila jako tabu také a především dnes.

Všechny otázky a pochybnosti, jichž se tu Kovačič dotýká, se týkají i nás. Tabu je zřetelným Kovačičovým odkazem ven z textu do oblasti čtenářské zkušenosti, čtenář je ve stejné roli svědků příběhu jako postavy v pozadí dění, ony matky, závistivci, pomlouvači aj. Kovačič nám tím klade zásadní otázku, zda jsme jako oni, jaký je náš vztah k životu, k morálce a člověku jako takovému.

Příběhy z malovaných úlů tedy nejsou ani pouze volně uspořádaným celkem vedle sebe publikovaných povídek (Helga Glušičová např. píše: „zgodbe v nasprotju z oblikovno enotnostjo tematsko niso povezane med seboj,“ s. 160), ani nějakou fikční improvizací postmodernismu o starém světě kdysi a kdesi, ale dobře promyšleným celkem, který s trýznivou aktuálností oslovuje moderního člověka a klade mu otázky po jeho účtě ke svobodě, která je odhalována mj. pomocí motivu tabu.

Literatura

- Glušič, H.: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici 20. stoletja*. Slovenska matica, Ljubljana 2002.
- Horlacher, S.: *Taboo, transgression, and Literature: An Introduction*. In: *Taboo and Transgression in British Literature from the Renaissance to the Present*. Palgrave Macmillan, New York 2010, s. 3.
- Koron, A.: *Intertekstualnost, rewriting in samocitiranje: Zgodbe s panjskih končnic Lojzeta Kovačiča*. Obdobja 23, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 2006, s. 149.
- Kovačič, L.: *Kristalni čas*. DZS, Ljubljana 1990.
- Kovačič, L.: *Příběhy z malovaných úlů*. Dauphin, Praha 2007.
- Kovačič, L.: *Zgodbe s panjskih končnic*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993.

Kropej, H.: *Poslikane panjske končnice*. Celovec, Mohorjeva založba 1990.

Lojze Kovačič: življenje in delo. Eds. Gašper Troha, Milena Mileva Blažič, Andreas Leben. Študentska založba, Ljubljana 2009.